

**BO'LAJAK DEFEKTOLOGLARDA PEDAGOGIK MAS'ULIYATNI
SHAKLLANTIRISH ASOSIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI
KORREKSIYA VA KOMPENSATSIYA QILISH.**

Mirbabaeva N.S.

Qo'qon davlat universiteti Maxsus pedagogika kafedrası PhD o'qituvchisi

Musayeva Farangiz Norbek qizi

Qo'qon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash muammosi eng dolzarb muammolardan biri ekanligi, korreksion–tarbiyaviy ishlar anomal bolalarni o'qitish jarayonida amalga oshirilayotganligi va mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun katta imkoniyatlar yaratilayotganligi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *imkoniyati cheklangan, korreksion, korreksiya, kompensatsiya, nuqson, ijtimoiy moslashuv, mujassam nuqson, autizm.*

Аннотация: *В статье подчеркивается, что развитие и воспитание детей с ограниченными возможностями здоровья являются крайне актуальной проблемой; рассматривается организация коррекционно-образовательной работы в процессе обучения детей с особыми потребностями и освещаются значительные возможности для эффективной организации трудового воспитания.*

Ключевые слова: *дети с ограниченными возможностями здоровья, коррекционный, коррекция, компенсация, нарушение, социальная адаптация, сочетанное нарушение, аутизм.*

Abstract: *The article emphasizes that the development and upbringing of children with health limitations constitute a highly relevant issue; it examines the organization of remedial educational work with children who have special needs and highlights significant opportunities for the effective organization of vocational training and work-based education.*

Keywords: *children with health limitations, remedial, remediation, compensation, impairment, social adaptation, combined impairment, autism.*

Kirish.

10-15 yil oldin, ko'plab bolalar miya yarim falaji bilan tug'ilgan bo'lsa, hozirgi kunda hissiy buzilishlar, ya'ni autizm, xulq-atvor va faoliyat buzilishi va mujassam nuqsonli bolalar tug'ilishining ko'payishi kuzatilmoqda.

Bolalarda rivojlanish nuqsonlarining tuzilishi har xil, ammo quyidagi buzilishlar tufayli yuzaga keladi:

- harakat;
- nutq;
- sensor;
- hissiy;
- xulq-atvor.

Har bir alohida holatda buzilishlarning klinik ko'rinishi har xil, ammo barcha buzilishlarga xos bo'lgan bir qator ko'rinishlarni aniqlash mumkin:

- bolaning ijtimoiy moslashuvi;
- aqliy jarayonlarning past darajasi (diqqat, predmetli va ijtimoiy idrok, xotira, fikrlash);
- hissiy-pertseptiv funktsiyalarning buzilishi (fazoviy tahlil va sintezdagi qiyinchiliklar, tana tuzulishini tushunish, fazoviy-vaqt munosabatlari, vizual, eshitish va taktil idrok qilish);
- nutq disfunktsiyasi (dizartriya, fonematik idrok etishning buzilishi, so'zlarni tahlil qilish, tilning leksik va kontseptual tomonlarini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, nutqning to'liq yo'qligi);
- fikrlash rivojlanishining kechikishi yoki buzilishi (intellektning pasayishi, aqliy operatsiyalarning rivojlanmaganligi, masalan, tasniflash, taqqoslash, tahlil-sintez va boshqalar);
- aqliy faoliyatning tormozlanishi va monotonligi, charchoqning kuchayishi, islash qobiliyatining beqarorligi;
- psixomotor funktsiyalarning yetishmovchiligi yoki qo'pol buzilishi (mayda va umumiy motorika, visual-harakatni muvofiqlashtirish, harakatning noqulayligi);
- motivatsion-ehhtiyoj va hissiy-irodaviy sohalarning shakllanmaganligi;
- hissiy holatning beqarorligi, qo'zg'aluvchanlik, qo'rquv, fobiya, tashvishning kuchayishi, nevrotizm;
- aqliy jarayonlar, faoliyat, xatti-harakatlarning pasayishi;
- xulq-atvor reaksiyalarining stereotipi, autizmga o'xshash xatti-harakatlarga moyillik;
- predmetli-amaliy ko'nikma va malakalarning shakllanmaganligi;
- shaxsiy fazilatlar va o'z-o'zini anglashning rivojlanishidagi buzilishlar.

Shuning uchun imkoniyati cheklangan bolalar nafaqat kognitiv darajada, balki hissiy, shaxsiy va xulq-atvor darajasida ham korreksion-rivojlantirish va tiklash ishlarini talab qiladilar, chunki busiz bola zarur faoliyat turlarini o'zlashtira olmaydi, ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning turli tizimlariga kira olmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

«Korreksiya» tushunchasi (yunoncha «correctio»—tuzatish) bolaning psixik va jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni tuzatish, yo'qotish va pasaytirishni nazarda tutadi. Korreksion-

tarbiyaviy ishlar kategoriya sifatida shaxsning anomal rivojlanishi xususiyatlariga ko'ra umumiy pedagogik ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari tizimidan iborat.²⁴

Korreksion–tarbiyaviy ishlar anomal bolalarni o'qitish jarayonida amalga oshiriladi va mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Mehnat ta'limi jarayonida faqat kasbiy malakalari emas, balki o'z ishlarini rejalashtirish ko'nikmalari, og'zaki ko'rsatmalarga amal qilish malakasi, ishning sifatini tanqidiy baholash va boshqa malakalari tarbiyalanadi. Korreksion-tarbiyaviy ishlar anomal rivojlanishga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

L.S.Vigotskiy maxsus ta'limda mehnat faoliyatining ijtimoiy va rivojlantiruvchi ahamiyatini alohida ta'kidlab, mehnat ta'limi faqat kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmasligi, balki bolaning umumiy rivojlanishi, mustaqilligi va ijtimoiy tajribasini kengaytirishga xizmat qilishi lozimligini qayd etgan. Shuningdek, zamonaviy maxsus pedagogik tadqiqotlarda mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilarda ish faoliyatini rejalashtirish, berilgan og'zaki ko'rsatmalarga amal qilish, o'z faoliyatini nazorat qilish, bajarilgan ish natijasini baholash va zarur hollarda faoliyatiga tuzatishlar kiritish kabi muhim ko'nikmalar shakllanishi ko'rsatilgan.

I.S. Morgulis tadqiqotlari asosida olib borilgan ishlarda esa mehnat ta'limi ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning amaliy faoliyatini tizimlashtirish, predmetlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish hamda sensor-motor rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning samarali vositasi sifatida baholanadi.

L.Sh.Nurmuhamedova mehnat faoliyatida maqsadni anglash, rejalashtirish, bajarish, nazorat qilish va natijani baholash kabi faoliyat komponentlarini shakllantirish korreksion ahamiyatga ega ekanligini qayd qilgan.

Kamchiliklarni tuzatish yordamida anomal bolalarning normal rivojlangan bolalar bilan aloqalari uchun sharoitlar yaratish muhimdir. Bir qator hollarda anomal bolalar uchun davolash-korreksion tadbirlar (davolash jismoniy mashqlari, masalan, artikulyar va nafas olish gimnastikasi, dori-darmonlar qabul qilish va boshqalar) ni tashkil etish zarur bo'ladi.

Kompensatsiya (yunoncha «compensatio» – o'rnini to'ldirish, tenglashtirish) organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o'rnini to'ldirish yoki qayta qurishdir. Kompensatsiya jarayoni oliy nerv faoliyatining zahira imkoniyatlariga tayanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

²⁴ Azizova Sh.N. Korreksion pedagogika

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan korreksion ishlarni erta boshlash nuqsonni maksimal darajada tuzatish va ikkilamchi nuqsonlarning oldini olishga imkon beradi. Bolalarni psixologik-pedagogik diagnostika qilishni o'z vaqtida o'tkazish juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar aqli zaif bolalar uchun maxsus bolalar bog'chalarida amalga oshiriladi. Aqli zaif bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ommaviy bolalar bog'chalaridagi maxsus guruhlariga qabul qilinishlari mumkin. Ularda o'qitish maxsus bolalar bog'chasidagi kabi maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

Tahlil va natijalar.

Korreksiyaga muhtoj bolalarning eng keng tarqalgan toifasi mujassam nuqsonli bolalardir. Nuqsonning murakkab tuzilishi psixologik korreksiyaga differentsial yondashuvni talab qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun turli texnikalarni o'z ichiga olgan art-terapiya usuli qo'llaniladi, masalan:²⁵

- qurish-yasash;
- modellashtirish;
- aplikatsiya;
- qog'oz bilan ishlash;
- rasm chizish;
- qo'g'irchoqlar yasash;
- ertak terapiya;
- harakat terapiya;
- musiqa terapiya.

Bu metod uchun turli xil materiallar qo'llaniladi: qog'oz, gazlamalar, iplar, plastilin, bo'yoqlar, rangli qalamlar, stikerlar, munchoqlar, biserlar, eski jurnallar, tugmalar va boshqalar. Ushbu usuldan foydalanish quyidagi muammolarni hal qilishga imkon beradi:

- a) hissiy me'yorlarni ishlab chiqish va hissiy-idrok tajribasini boyitish
- b) atrofimizdagi dunyo haqidagi bilimlarni kengaytirish
- v) hissiy holatni barqarorlashtirish
- g) faoliyat va xulq-atvor buzilishlarini shakllantirish.

O'yin terapiya metodi universal bo'lib, o'yin davomida psixologik va ijtimoiy jarayon yaratiladi:

- bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lishadi, ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy tajribani modellashtiradilar
- o'zlari va dunyo haqida yangi bilimlarga ega bo'lishadi;

²⁵ Л.Ю.Казакова. Психокоррекция детей с ограниченными возможностями

➤ sheriklik va hamkorlik munosabatlarini shakllantiradilar, muammoli vaziyatlarda harakat qilishning adekvat usullarini, ijtimoiy va kundalik ko'nikmalarni va muhitga moslashish qobiliyatini egallaydilar;

- xotira, diqqat va fikrlashni mashq qiladilar;
- tasavvur, nutq va vosita ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Sensorli terapiya metodi boshqa metodlar texnikasini birlashtirgan noyob usuldir:

- art-terapiya (musiqa, rasm chizish);
- ertak terapiya (ertak va hikoyalar to'qish);
- o'yin terapiya (harakatli o'yinlar);
- rang terapiya;
- harakat terapiya (raqs, musiqaga erkin harakatlar);
- trening mashqlari;
- relaksatsiya.

Sensor xonasida mashg'ulotlar davomida kognitiv jarayonlarni, mayda va umumiy motorli ko'nikmalarni rivojlantirish, hissiy holat va xatti-harakatlarni barqarorlashtirish uchun vazifalar to'plami hal qilinadi.

Mashg'ulotlar davomida bolaning barcha analizatorlarida, shu jumladan hissiy va vosita

xotirasida kompleks psixoterapevtik ta'sir yaratiladi. Miya asosiy analizatorlarni: ko'rish, eshitish, hid bilish, teginish va vestibulyar retseptorlarni stimulyatsiya qilish orqali faollashadi.

Sensor xonasi bolalarning hayotiy tajribalarini kengaytirish, hissiy tajribalarini boyitish va o'ziga ishonchni qozonish imkonini beradi. Sensor xonasidagi mashg'ulotlar faol, mustaqil harakat ko'nikmalarini, manipulyatsiya faoliyatini yaxshilashga, tana tuzilishini haqida bilimlarini o'zlashtirishga va vizual-harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi.

Sensorli terapiya ko'rsatmalarga ko'ra ikki turda amalga oshiriladi:

- relaksatsiya, hissiy qo'zg'aluvchanlikni olib tashlash;
- kognitiv va vosita faoliyatini rag'batlantirish.

Relaksatsiya mashqlari mushaklar va hissiy kuchlanishni kamaytiradi. Mashqlar har bir darsning boshida amalga oshiriladi (vaqti - 10 daqiqadan, haftasiga uchta mashg'ulot, uch oy davomida).

Ish bosqichlari:²⁶

Bolalarni relaksatsiyaga o'rgatish jarayoni shartli ravishda uch bosqichga bo'linadi:

1-bosqich - mushaklar kuchlanishini pasaytirish;

2-bosqich – bo'shashtirish va xotirjamlikni singdirish;

3-bosqich - hissiy yengillikni singdirish.

Birinchi bosqichda defektolog bolalarga dam olish pozasi nima ekanligi, birinchi o'yinning maqsadi nima ekanligini tushuntiradi va kerakli harakatlarni tavsiflaydi. Defektolog nutqining intonatsiyasi va sekin sur'ati mushaklarning bo'shashishidan yoqimli his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga yordam berishi va dam olish va xotirjamlik g'oyasini yaratishi kerak. Har bir mashg'ulot dam olish pozasi bilan boshlanadi. Birinchi bosqich yakunida bolalar qo'l, oyoq, bo'yin va qorin mushaklarini bo'shashtirishni o'rganadilar.

Ikkinchi bosqichda nutq apparati mushaklarini bo'shashtirishga o'tish va xotirjamlik tuyg'ularini kuchaytirish mumkin. Defektologning ovozi sokin va tinchlantiruvchi, nutqi - aniq, shoshilmagan bo'lishi kerak. Har bir so'zdan keyin pauzalar biroz uzunroq bo'ladi.

Uchinchi bosqichda hissiy yengillikni singdiriladi. Bolalarda to'g'ri nutq ko'nikmalari rivojlantiriladi. Nutq texnikasiga e'tibor beriladi.

Relaksatsiya maxsus musiqa, tovushlar, terapevtik ertaklar, rang, yorug'lik lampalari va quruq hovuz ta'siri orqali erishiladi.

Ertak terapiya - bu bolani integratsiyalash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, tevarakat-rof bilimlarini kengaytirish va tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlarni yaxshilash uchun ertak shaklidan foydalanadigan usul. Bolalar ertaklarda to'g'ridan-to'g'ri axloqiy ta'sirning yo'qligi, zararsizligi, syujetning qiziqarliligi, tashabbusni o'z qo'llariga olish imkoniyati

²⁶ Н.С.Закирова. Комплекс упражнений для релаксации обучающихся с ограниченными возможностями здоровья.

borligi, ijobiy tajribani kengaytirishi, qiyin vaziyatlar va muammolarni xavfsiz tarzda hal qilishi uchun qiziqadi.

Suv-qum terapiya, qum animatsiyasi - intellektual, psixomotor va psixo-nutq rivojlanishida jiddiy nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan korreksion- rivojlantirish ishining eng samarali usuli hisoblanadi. Suv terapiyasi qo'llar tonusini yumshatishga, ushlar harakatlarini yaxshilashga, harakatchanlikni yaxshilashga va vizual-vositani muvofiqlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi.

Qum terapiyasi xotira, diqqat, mantiqiy fikrlashni to'g'rilaydi, tasavvurni, nutqni rivojlantirishni rag'batlantiradi, aniq vazifalarni bajarish orqali qo'rquv va tashvishlarni kamaytirishga yordam beradi: qum animatsiyasi (qum ustida rasmlar, ertaklar chizish), "xazina" izlash, kichik o'yinchoqlardan "qum rasmlari" yaratish. Suv va qum bilan mashqlar relaksatsiya effektini yaratadi, bu qo'llarning tonusini kamaytirishga, qo'rquvni, tashvish holatini korreksiyalashga, giperaktiv va haddan tashqari qo'zg'aluvchan reaksiyalarni yengillashtirishga yordam beradi.

Quruq hovuz²⁷ - bu metabolik jarayonlarning faollashishi, chiniqtirish, ko'plab kasalliklarning oldini olish va davolashning eng samarali usuli hisoblanadi. Quruq basseynlar,

ayniqsa, mushak-skelet tizimi bilan bog'liq muammolar, skoliyoz, osteoxondroz va asab tizimining kasalliklari bo'lgan bolalar uchun foydalidir. Bolalar o'ynashi va dam olishi uchun mo'ljallangan bu joy bolaning yurak-qon tomir tizimi, markaziy asab tizimining faoliyatini yaxshilashga yordam beradi, nafas olish tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va tayanch-harakat tizimining faoliyatini yaxshilaydi.

Quruq hovuzdan foydalangan holda mashg'ulotlar maktabgacha yoshdagi bolalarning psixomotor qobiliyatlari va harakat faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan faol psixologik va pedagogik jarayondir. Hovuzda maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy vosita faolligini,

27 И.С.Арсенчук. "Сухой" бассейн

harakatlarni muvofiqlashtirishni, muvozanatni, umumiy va mayda motorikani rivojlantiradigan turli tadbirlarni o'tkazish mumkin.

Xulosa va takliflar.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan korreksion-rivojlantirish ishlarida qo'llaniladigan barcha xilma-xil metodlar va texnikalarni qamrab olish mumkin emas. Ammo bu har bir bolaga individual yondashuv, mashaqqatli va tizimli mehnat, mutaxassislar, ota-onalar va bola o'rtasidagi hamkorlik qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi va bolaga jamiyatga muvaffaqiyatli moslashish imkoniyatini beradi.

Korreksion-pedagogik ishlarni olib boruvchi va muvofiqlashtiruvchi asosiy, yetakchi mutaxassis defektolog hisoblanadi. Biroq, nogiron bolalar bilan bir guruhda korreksion pedagogik jarayonni tashkil etish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Defektolog, mutaxassislar va ota-onalarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bolalarning muvaffaqiyatli korreksiyalash va to'liq shaxsiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizova Sh.N. Korreksion pedagogika.-2021
2. Л.Ю.Казакова. Психокоррекция детей с ограниченными возможностями.-2015
3. Н.С.Закирова. Комплекс упражнений для релаксации обучающихся с ограниченными возможностями здоровья.-2005
4. И.С.Арсенчук. "Сухой" бассейн. план-конспект занятия (младшая группа)- 2021